

Pécsi Györgyi

Rekviem Bácskáért

Gion Nándor tetralógiájáról

1898-ban indul Gion Nándor regényfolyamának cselekménye és a kilencszázötvenes években fejeződik be. Családregegy, faluregegy, kisebbségi regény, (anti)hősregény. Helyszíne a többnemzetiségű bácskai régió egyik valóságosan is létező faluja, Szenttamás, az író szülőfaluja, melyet szerbek, magyarok, németek, zsidók, cigányok laknak. A tetralógia indulásakor a terület immáron „ezer éve” a történelmi Magyarország, ekkortájt az Osztrák–Magyar Monarchia része, azonban az I. világháborút lezáró trianoni békekötéssel a régiót a jugoszláv királysághoz csatolják, a II. világháború idején viszont, 1941-ben a magyar hadsereg vonul be – korabeli megfogalmazás szerint „Délvidék visszatér” –, majd a háború végén szerb partizánok szállják meg a területet, a falu a szocialista-kommunista Jugoszláviához kerül. (A kilencvenes években az elfojtott nemzetiségi feszültségek polgárháborúban robbantják szét Jugoszláviát, Bácska Szerbia része lesz, de ezt a legutóbbi hatalmi átrendeződést már nem követi a regény.) Az ezer évig többé-kevésbé háborítatlan vidék egy század alatt öt impériumváltást él meg – ebből négyet érint a regényfolyam –, miközben Szenttamás lakói jóformán ki sem mozdulnak falujukból. Az Ausztriához került kisebb örvidéki-burgenlandi rész kivételével általánosan ez a sors jutott a történelmi Magyarországtól elcsatolt peremvidéknek (a régi Magyarország területe kétharmadának): az első világháború végéig állandónak tűnt idő hirtelen sebességet vált, Trianonnal megmozdul a föld, a II. világháborús évek, illetve az azt követő évtizedek pedig szétrombolják a jellegzetes többnemzetiségű (multikulturális) talajt. A délvidéki – újabb szóhasználattal: vajdasági – területeken a vészidőszak a zsidóságot, a kitelepítés az evangélikus németiséget számolja föl, a hideg napoknak nevezett elrettentési akciók pedig a magyarokat tizedelik meg.

Szándéka szerint Gion Nándor nagyapja élete köré fonva a múlt század bácskai létét készült megírni, azonban politikai és lélektani okok miatt igen elhúzódva, közel három évtized alatt készült el a tetralógia. A *Virágos Katona* 1973-ban, a *Rózsaméz* 1976-ban, az *Ez a nap a miénk* 1997-ben, az *Aranyat talált* 2002-ben jelent meg. Az első két regényt az író a régi Jugoszláviában írta, ezek a magyar hadsereg 1941-es bevonulásáig követik a hősök életét, az utóbbi kettő megírására és kiadására Gion Nándor kényszerű Magyarországra való áttelepülése után kerülhetett sor, mintegy negyedszázados késedelemmel. A hatvanas-hetvenes években Csehszlovákiában, Romániában és valamelyest a Szovjetunióban (az Ukrán SzSzK részét képező Kárpátalján) az új írónemzedékek – Dobos László, Duba Gyula és Sütő András, Szabó Gyula, illetve Kovács Vilmos – szociográfikus, realiztikus regények-

---

A *Noran Könyvkiadó* 2007 Könyvhetén jelenteti meg a Gion-életműsorozat első köteteként a *Latroknak is játszott* című tetralógiát. A tanulmány e könyv utószava. (A Szerk.)

ben elkezdtek földolgozni a II. világháborút követő kisebbségi életsorsot. Gion azonban jugoszláviai magyar íróként megállt a századfelező korszakváltás előtt, jóllehet tőle várták, hogy megírja a szocialista kor vajdasági regényét. „Te már vagy annyira rafinált, hogy meg tudod úgy írni, hogy meg is jelenhessen, meg benne is legyen az életünk” – emlékezett utóbb egy beszélgetésben. De nem vállalta, hogy a szocializmusban virágzó tolvajnyelvet használja akkor, amikor olyan könyörtelenségekről kellett volna írnia, mint a szerbeknek a magyarokkal szemben elkövetett népiirtásáról. Valamelyest egyértelműbb beszédmódot pedig a magyarországinál egyébként jóval nyitottabb Jugoszláviában sem alkalmazhatott volna, hiszen a szerb bűnök pusztá emlékezésére is hisztérikus reakciókat váltott ki (és vált azóta is) odaát. Gion cenzúrális, erkölcsi, lélektani és egzisztenciális okok miatt sem tudta folytatni a regényfolyamot *otthon*, a lélektani gátlás csak szülőföldjét elhagyva, *ittthon* szakadhatott föl benne. Szerencsére a cenzúra megszűnésének politikai lehetőségével csak a kívánatos mértékig élt az író, és két utóbbi regényében is azt a homogén művészi nyelvet folytatta, melyet első köteteiben megteremtett. Tegyük hozzá, az *Ez a nap a miénk* a rendszerváltozás előtti Magyarországon sem jelenhetett volna meg (a hatvanas évek végén enélkül is nemkívánatos személynek tekintették Budapesten Giont). A torz nemzettudatú magyarországi szocialista éra csak nagy óvatossággal fogadta el az 1941-es délvidéki magyar bevonulásnak a helyi szerb lakossággal szemben zajló megtorlását is, azonban a szerbek példátlan kegyetlenséggel végrehajtott elrettentő bosszúhadjárataról már szó sem eshetett. Annak ellenére nem, hogy a Rákosi-korban, amint erről a tetralógia záródarabja is tudósít, az ellenségeskedésig megromlott a viszony a két „testvéri szocialista” ország között. A határon túli magyarság létéről, sérelmeiről majd csak a kései Kádár-kor vesz – igen erőteljes társadalmi nyomásra – tudomást. Emlékezetes, Cseres Tibor gyötrelmes és emelkedett múltbevallását, a *Hideg napokat* nem követték szerb szembenézések, múltbevallások, ellenkezőleg, az odaáti szerb olvasatok szerint Cseres könyve éppen a magyar bűnöket és a magyarok bűnösségét igazolta és erősítette csak –, Cseres majd a rendszerváltozás után jelentetheti meg *Vérbosszú Bácskában* (1991) című megrázó dokumentumregényét, és csak a rendszerváltozások után készülhetnek el a vajdasági magyarság által jegyzett dokumentumkötetek, szociográfiák is (például a Matuska Mártoné).

*

A tetralógia a bácskai kisember eposzi nagyregénye, azé a kisemberé, aki történetesen egy vegyes lakosságú faluba született bele, egy olyan faluba, amely szándéka és érdeke ellenére került a 20. században a hatalmas ütközőzóna tengelyébe, a soknemzetiségű falu pedig – a lélektanilag amúgy is nehezen viselhető impériumváltásokat – nemzetiségként még külön is megszenvedte. Az *Ez a nap a miénk* című regény után úgy tűnt, a regényfolyam trilógiaként fejeződik be, a történet nem folytatható. Nemcsak azért, mert meghalt az egyik főhős, Török Ádám, hanem mert a hideg napok után egészen más fókuszú, értékrendű, az idillre, nyugalomra, kiszámítható életre vágyó bácskai ember számára tökéletes életidegen világ vette kezdetét. Ezt a törést a zárókötetnek nem sikerült maradéktalanul áthidalnia, az *Aranyat talált* – noha stílusa, valamint a korábbi és korábbi regényekére emlékeztető hősei folytonosságot teremtenek – elüt az előző könyvek líraiságától; utóbbi egy torzult és csonkult világban játszódó sajátos kémtörténet (a helyszín is kitér, egészen Budapestig, illetve Belgrádig), enerváltabb a ritmus, egyszerűsítettebb a világábrázolás.

Noha időben előrehaladva az egyes könyvek egyre inkább érintik a neuralgikus nemzetiségi viszonyokat, a nagykompozíció mégsem a bácskai magyarság nemzetiségi regénye, hanem – helyzetéből is adódóan – a soknemzetiségű, magyarok, németek, zsidók és cigányok lakta multikulturális talaj régióé. A multikulturális jelzót azonban nemiképp idézőjelbe kell tennünk: inkább békés – majd egyre békéltlenebb – és igen laza egymás mellett

élésről mesélnek a történetek. Az első két kötetben, a Monarchia éveiben és a két háború közötti jugoszláv királyságban szerbek, magyarok és németek még próbálnak elkülönülten élni, még próbálják őrizni önazonosságukat: külön ünnepelnek, külön kocsmába járnak, lehetőleg nem keverednek. Ez a félközeliség nem mentes konfliktusoktól, de a század első felében még élhető, s még helyben feloldódnak a feszültségek: gúnyoldásokban, kocsmai verekedésekben. A lassú asszimiláció tudomásul vehető, elfogadható (az öreg Krebs morgolódva ugyan, de belenyugszik, hogy lányai normaszegők legyenek), csak hogy amint izgatott lesz a hatalom, a latens etnikai ellentétek felszínre kerülnek, az időzített bomba fölrobban.

Lappangó nemzetiségi feszültségek a század első felében nem a magyarok és szerbek, inkább a németeket illetően mutatkoznak. Eleik telepesként érkeztek, idegenkednek az őshonosoktól, nem szívelik a többségi szerb, s különösen nehezen viselik az ezeréves magyar fennhatóságot. Kisebb nyelvi közösségként is leginkább ők érzik veszélyeztetve magukat, nyugtalanabb részüik mozgolódní, szervezkedni kezd, s 6ket a hitleri Németország expanziójával megérinti a sóvárgás a hatalom és az uralom iránt is. Ugyanakkor a svábság a régió legöntudatosabb és leginkább teremtő, legpolgárosultabb népcsoportja, így a nyugalomra vágyók is azt vallják, vagyonosodni kell, mert csak anyagi függetlenséggel tudják megőrizni kulturális, nyelvi, etnikai önazonosságukat. Ennek a törekvő, békés sváb többségnek emblematikus figurája Stefan Krebs, aki a semmiből, saját szívóssága, munkája, ügyeskedése révén küzdi magát módos molnárrá, egyik fia téglagyárossá – ám mire révbe érnének, széthull a család, az illúziók szertefoszlanak.

A nemzetiségi feszültségek, ellenségeskedések bár még kezelhetők, de szelíden hullámzó erővel azért tapinthatóan jelen vannak. Vay földbirtokos – „ezeréves” – úri dölyffel és göggel meg-megleckézteti a polgárosuló németeket, szerbeket, de szorgalommal, ügyeskedéssel szerzett vagyonosodásukat nem tudja, s nem is akarja megállítani; a módos német parasztpolgárok nem indulnak a folyóba belelovagló eszelős Gilike mentésére; a szerb gazda nem ad szekeret a vajúdo magyar asszonynak – még nem dönthető el egyértelműen, a vagyonos ember szegények (dologtalanok) iránti érzéketlensége, vagy etnikai okok miatt viselkednek-e közönyösen, de finoman sejtethető, hogy a természetesen elkülönülési igényt bármikor kiszoríthatja az elzárkózás és az elutasítás radikális igénye. Rojtos Gallainak mindegy, német-e a felesége, vagy bosnyák, szerb asszonynak udvarol-e, s hagy maga után félvér porontyokat (ámbar németül nem tanul meg, a szerbre viszont rákényszerül), s Török Ádámot sem érdekli, szerb gazdát rabol-e ki vagy magyart, számára minden békés hétköznap átok, és minden fölfordulás paradicsom, lehetőség, hogy a zavarosban halászhaszon. A két háború között a helyi társadalomban a szociális feszültségek erősebbek az etnikainál, ezért jobbára csak visszamenőlegesen derül fény az első impériumváltást követő magyar sérelmekre (most „megint” lehet magyarul beszélni a jegyző előtt, „megint” lesz magyar iskola stb.).

Az apróbb viszályok a századfelezőig még kiegyenlítődnék, az emberiség törvényei uralják a falut, mindegyik népben akadnak hitvány és derék emberek, hangsúlyozza az író. Azonban ahogy begyűrűzik a nagypolitikai ideológia a helyi társadalomba, úgy válik egyre célzottabban etnikai indíttatásúvá a mindennapos kocsmai verekedés (Krebs Pétert hol németisége, hol magyarsága miatt verik el rendre, a zsidókat nem szolgálják ki), és úgy értelmeződik át minden vélt vagy valós emberi sérelem etnikai konfliktussá. A magyar honvédek bevonulását már előkészített szerb szabotázsok (lövöldözések, gyújtogatások) kísérik, a honvédség pedig nem a bűnösökre, hanem szerbekre vadászik, a visszatérő szerb partizánok pedig bestiális kegyetlenséggel verik szét a törekeny egyensúlyt. A harmadik regényben egyre kevésbé tudják érvényesíteni az emberiség törvényét a tisztességes magyarok majd a szerbek, túlhatalomba jutnak a sovíniszta

apparatszikok az őket elvtelenül kiszolgáló, a falu közösségéből korábban diszkvalifikált helyi söpredékkal együtt, s innentől az egymás mellett élés egyre inkább csak emlék és illúzió.

A két háború között a kisebbségek a magántulajdon védelmében még őrizhették nemzeti önazonosságukat (iskolákat tartottak fenn, különösen a németek). A társadalomnak ezt a kisebbség számára létkérdést jelentő tulajdoni szerkezetét számolja föl a kommunista berendezkedés, nincstelenné, kiszolgáltatottá téve a társadalom egészét. Az *Aranyat talált* zárókötet nemzetiségi viszonyai alig-alig emlékeztetnek a békebeli Szenttamásra: a vész-korszak az utolsó lélekig eltüntette a zsidóságot, a kitelepítés a németek zömét, a hideg napok megtizedelték a magyarságot. Riadalmas, korábban nem ismert szorongás, félelem és gyanakvás határozza meg a kisebbségnek – gyakorlatilag a maradék magyarságnak – a többséghez való viszonyát. Kiderül, a szocialista-kommunista Jugoszlávia testvériségeszméje blöff, a mélyben és a magasban az általános osztályharc mellett kíméletlen és brutális etnikai harc is folyik, s hogy nemcsak a krimi műfaj kíváncsalmai miatt tesznek el hidegvérrel láb alól embereket. A könyv könnyed stílusa sem tudja feledtetni az olvasó döbbenetét: a szép beszédre, finom költőiségre mindig kényes Rojtos Gallai – nyilvánvalóan sértő szándékkal – disznókupeczek városának nevezi Belgrádot, a magas posztra jutott Fehér elvtárs pedig bevallja, hogy „ahol lehet én is ütöm ezt a csürhét.” A hálózatok egérfogójában vergődő, a túlélésért kétségbeesett iszapbirkózást folytató ember reménytelensége nyúszít föl itt, már talán az ezredvég újabb háborús borzalmainak előérzeteként is.

Rojtos Gallai a háború alatt egyszer használta csak puskáját – a gyűjtogatók ellen –, a szerb visszatérés után viszont már névnapot köszönteni is vasbottal indul, és egyre többször hangoztatja, azzal a vasbottal embert is agyon lehet ütni – a háború végén pedig készenlétbe helyezi a Török Ádám után maradt fegyvert.

*

A gyötrelmes, kálváriás sors azonban csak mintegy történelmi háttérét képezi a regényfolyamnak, maga a tetralógia nem Bácska vagy Szenttamás történelmi tablója (történelmi regénye), sokkal inkább az élet, a mindig különös, mindig egyetlen, és mindig hasonlíthatatlan stílusban formálódó élni akaró, szépségre, harmóniára vágyó élet regénye. Tetralógiájában Gion Nándor a 20. századi magyar irodalom kivételesen emlékezetes alakjait megteremtve meséli el azt a nem hasonlítható életet, amelyet szülőfalujában, Szenttamáson látott és megélt. A magyar prózairodalomban korábban nem ismert alakok és karakterek népesítik be Szenttamást, különösen a regények hőbortos, különönc főhősei emlékezetesek: a poéta lelkű, ábrándos Rojtos Gallai István, a főúri-paraszt-betyár-haramia Török Ádám, s a csak az első regényben főszerepet kapó gyengeelméjű kis kanászgyerekek, Gilike, illetve Rézi, a született mátriárka. Ők négyen, mint a teremtés négy őseleme, jelentik a világ furcsa teljességét a *Virágos Katonában*.

De szokatlan a magyar regényirodalomban Szenttamás társadalomábrázolása, illetve társadalma is. Város és falu különös egyvelege Szenttamás, melyet zömmel mezőgazdasági és ipari (téglagyári) alkalmi munkából élő, tulajdon (birtok) nélküli, illetve földtörekvő, polgárosuló népek lakják. Szenttamás nem konvencionális magyar falu, a falu érték- és munkarendjét nem a tradicionális paraszti erkölcs és paraszti kultúra határozza meg. Az a földhöz való elementáris ragaszkodás, amit a népi irodalom parasztábrázolásaiban, faluképében megtapasztalhattunk, itt teljesen hiányzik, noha a föld mint birtok, mint magántulajdon, mint függetlenség – és így a szabadság – tárgyi formája, itt is szerepet játszik. Török Ádám szerez ugyan földet, de művelésére cselédeket alkalmaz, ő maga afféle úri betyárként mélyen megveti a paraszti munkát. Rojtos Gallai viszont, aki fiatalon ábrándozással, citerázással, később meséléssel szereti tölteni idejét, nem is törekszik föld

után, sőt mint szabad pásztorok leszármazottja, kifejezetten idegenkedik a parasztoktól, mert azok rosszkedvű, fekete, csúnya emberek, reggeltől estig gürcölnek, mint a téglagyári cigányok. A németek ugyan sokat dolgoznak, de csak hogy megvagyonosodjanak. A helyi iparosokat sem kezük munkájáért, hanem valamiféle esztétikai többletért becsülik, a péket például azért, mert ő süti a legszebb kenyeret. Úgy tetszik, a munka önmagában nem érték itt, hanem kényszerű rossz. Ezt a furcsa életfölgöást, értékrendet billenti helyre Rézi, aki mindenkinél többet és állandóan dolgozik, fiatal lányként is zsákol, neveli öccseit (azonban azt is tudja, ha a csúnya, fekete emberek nem kényszerülnének állandó gürcölésre, nekik is lenne kedvük énekelni meg ünnepelni).

Igazi outsiders a tetralógia iker főhősei, bizonyos értelemben egymás negatívjai, Rojtos Gallai és Török Ádám. Rettenetesnek érzik a mindennapok mókuskerekét, egyikük sem akar elvegyülni a falu társadalmában, egyikük sem szeret dolgozni, s valahogy egyikük sem egészen „tisztá”: Török Ádámon már kamaszként megmutatkoznak a haramiáság jelei, Rojtos Gallai meg ábrándozó habitusa miatt sodródik kisebb stiklikbe, illetve rendre megköti a maga kompromisszumait, „latroknak is játszik” stb. És mégis, etikailag kifogásolható viselkedésük ellenére is bírják rokonszenvünket. Rojtos Gallai nemcsak citerázásával, meséivel varázsol ünnepet a rosszkedvű világba, ha a szükség úgy hozza, emberségből is derekasan helytáll. Török Ádám persze elvetemült rabló, útonálló, gyilkos, de az élet bizonyos pillanataiban valami ősi, zsigeri etika vezérli (elbújtatja a zsidó Lusztig fiút), halála pillanatában pedig egy rövid pillanatra valóságosan is felmagasztosul.

A regényvilág értékrendjének megértéséhez, illetve a gioni látás elfogadásához a Virágos Katona nehezen értelmezhető szimbólumához kell fordulnunk. A Gion-regények a súlyos erkölcsi, sors- és létértelmező gondolatokat soha nem kifejtik (legföljebb profetikusan kinyilatkoztatják, mint Rojtos Gallai, amikor tanácsot ad a Petőfi-brigádba besorozott fiataloknak), hanem érzékletesen, anekdotikus történetekben elmesélik, illetve szimbólumokban megjelenítik. A regény teremtett világában látszólag szinte indifferens a keresztény etikai és metafizikai örökség, miközben az író hangsúlyozottan utal valamilyen krisztusi értelmezhetőségre – trilógiájának a *Latroknak is játszott* címet adta, a regényfolyam első könyvét pedig a Krisztust mosolyogva korbácsoló római katonáról nevezte el. A lator is, a Virágos Katona is többértelmű, összetett szimbóluma a regényeknek (hangsúlyosan az első két könyvnek), a főhős is ez utóbbi titkát akarja megfejteni, melyen még a lator Török Ádám is el-elspekulálhat.

A klasszikus keresztény európai világértelmezés és értékrend szerint a megváltás-eszme hitében élő, illetve a viláért felelősséget érző és érte áldozatot is hozó morális emberi magatartás ad értelmet az egyes ember életének, aki e magatartásával egyúttal helyreállítja a világban újra meg újra megsérülő erkölcsi világréndet is. Gion azonban részben megkerüli ezt az értékörökséget, amikor a Virágos Katonát állítja fókuszba. Az olvasónak nem könnyű elfogadnia és belátnia, hogy az értékmodellt – ekkor, ezen a tájon – az a katona jelenti, aki idilli belső világba, az együgyűek privát boldogságába menekül, miközben mellette a Megváltót keresztire feszítik, illetve maga is részt vesz a Megváltó megfeszítésében. A Virágos Katona titkát Rojtos Gallai számára az ujjaival játszó együgyű Gilike fejtí meg: amikor Gilike mesél, játszik, elszakad attól a világtól, „ahol a ronda dolgok történnek”, ahol megalázzák és emberszámba sem veszik, s a Virágos Katonához hasonlóan mosolyog. Sőt, groteszk, rút halálában ünnepien beteljesedik extatikus meséje, halálában is boldog lesz. Boldogok a lelki szegények – mondja talányosan Jézus. Profán értelmzés szerint boldogok az együgyűek, a csekély értelműek, mert föl sem fogják a mindennapok realitását. A bibliai boldogságmondás azonban nem ilyen értelemben nevezi boldognak a lelki szegényeket, hanem azokat nevezi boldogoknak, akik tudják, még nincsenek birtokában a lelki gazdagságnak, akik vágynak a lelki gazdagságra. Gilikére a

boldogmondás mindkét jelentése érvényes, gügye és nagyon vágyik a lélek gazdagságára, Rojtos Gallai azonban habókossága, poétikus hajlama ellenére sem veszíti el a realitásérzékét, éppen csak nem *akar* tudomást venni a realitásokról. Török Ádám szerint viszont a dolgok akkor is léteznek, ha nem gondol rájuk az ember, azaz a világból nem elmenekülni kell, hanem uralni azt. Török Ádám szerint Isten mindenkit egyformán szeret, és ezt az istenszeretetet a maga profán módján egyfajta földi igazságszolgáltatásban érvényesíti is: úgy akarja helyrebillenteni a világrendet a maga számára, hogy elveszi a jobb módúaktól azt, ami szerinte öneki jár. De hasonló profánsággal vélekednek a falu népei is az erkölcsi világrendről, pragmatikusan: Isten, ahogy változik az impérium, egyszer a németeket, máskor a szerbeket, s olykor a magyarokat szereti, de sohasem – a keresztény tanításnak megfelelően – magát az embert.

A *Virágos Katona* című regényt egészen, s valamennyire a *Rózsaméz*et is sejtelmesen uralja a szenttamási Kálváriadomb erőteljes és szuggesztív ikonja: idemenekül a világ elől Rojtos Gallai, s olykor Török Ádám – utóbbi, „istentelenségében” a rablott holmit is Jézus keresztjénél rejti el. Azonban nem Krisztus szenvedése rendíti meg őket, hanem – a Virágos Katona rejtélye mellett – az a furcsaság, hogy míg Krisztus szobra egyre feketébb lesz, a vele együtt megfeszített két latoré egyre fehérül. A Biblia szerint a Jézussal együtt kivégzett két bűnöző egyike megtér halála előtt, másikuk azonban megátalkodottan hal meg, s elkárhozik. A lator szó a nyelvújítás előtti írott irodalomban gonosztevőt jelent, a népnyelv azonban szelídebb jelentésváltozatban használja: mihaszna, dologtalan vagány (nem föltétlenül bűnöző). Rojtos Gallai – olykor erkölcsi határhelyzetben, olykor anélkül – latroknak is citerázik, azaz kissé maga is latorrá válik, Török Ádám meg egészen lator. A szimbólumokkal sűrűn átszótt regényben nem mindig tudható egyértelműen, melyik lator a jó, s melyik a gonosz, az igazán tragikus helyzetek föl is cserélhetik a szerepeket: a gonosz lator is üdvözülhet, ha a sorsdöntő pillanatban az igazabb utat választja, mint Török Ádám, míg a jobbik lator (Rojtos Gallai) megbicsaklik, megalkuszik a túlélésért.

Amíg a latrok szobrai fehérek, s ahogy a külső, történelmi világ fölé komorul a falunak, egyre fehérebbek lesznek, a Megváltó szobra úgy lesz egyre feketébb. De a falu nincstelejteit, alkalmi munkásait, „vakond-embereit” is feketének látja Rojtos Gallai (a fekete tradicionálisan a halál, a fehér az élet színe) – a mindennapok robotjába süppedt ember a halott Krisztushoz hasonlít tehát. Erkölcsre, eszményre, metafizikára érzéketlen Török Ádám, Rojtos Gallait a falu mondja istentelennek, azonban a többiek is istentelének. Az emberek ünnepnapokon elmennek a templomba, karácsonykor örvendeznek az anyagi vigasságnak, tartják a formát, vagy a forma tartja őket, de valójában kiüresedett a hitük – nem Istenbe, hanem a létbe vetett hitük. A *Rózsaméz* regényben keserűen állapítja meg Rojtos Gallai, hogy az emberek elhagyták a Golgotát, magára hagyták Krisztust meg a latrokat – a szimbólum értelme szerint úrrá lett rajtuk a világ megváltástalanságának az érzése, a reményvesztettség, életükből elszivárgott a metafizikai teljességvágy. Ezt az elszivárgott, elpárologt metafizikát, földi ég-teljességet Rojtos Gallai szép beszédével és citerázásával próbálja meg visszacsempészni az egyébként szomorú, fekete világba, ahol „a népek boldogtalanok és rosszkedvűek”: legalább karácsonykor, névnapokon, legalább a gyerekek vasárnapi multságán, hogy pillanatokra megfeledkezzenek a világ megváltatlanságáról.

Emlékezetes, az első világháború végén széllőtt, nyomorék könyökkel hiába megy föl a Kálváriadombra, már nem néz vissza rá a Virágos Katona: „Akkor már tudom: a Virágos Katona elment a Kálváriáról. Idejöttek ezek a nyomorult, jajgató emberek és elűzték. A Virágos Katona elment onnan is, ahol a Megváltót megkínózták, s elment a Kálváriáról is. És akkor már azt is tudom, hogy sohasem fog visszatérni. Többé nem segít nekem.” Itt, ekkor történik meg az ábrándos Rojtos Gallai paradox felnőtté válása: nem lehet bódult

látomásokba menekülni, nem lehet elmenekülni a világ elől, de elfogadni sem lehet a világot. Életelve – „el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni a képből, ahol a Megváltót korbácsolják” – pragmatikussá módosul: megpróbál nem figyelni a világ szörnyűségeire, s megpróbálja mesébe, citerázó vasárnapokba rejtve, menekítve tovább adni az ember létbe vetett hitét és reményét. A keresztény európai értékrend csonkultabb öröksége, mindössze törmeléke folytatódik a regényvilágban: a megváltás (az élet teljessége) eszméje helyett a sokszor latorságra kényszerült, esendő ember túlélési létparancsa.

*

A tetralógia – a posztmodern regénytapasztalatok birtokában – inkább hagyományos regényfolyamnak tekinthető. Nem az öszetett időszemlélet, bonyolult szerkesztés, a narrátori pozíciók rafinált alkalmazása teszi vonzóan izgalmassá Gion Nándor regényeit, hanem az író hatalmas mesélőkedve, páratlan alakteremtő képessége és egészen sajátos nyelve, stílusa. A regényfolyamot, az elmúlt század szenttamási történetét a főalak, az író nagyapjáról mintázott Rojtos Gallai István életmenete fűzi egybe, az ő sorsához kapcsolva ismerjük meg a számos fő-, mellék- és epizódszereplő sorsát, az ő hasonlíthatatlanul egyéni, s mégis bizonyos mértékig tipikusnak tekinthető életükön keresztül pedig a huszadik századi többnemzetiségű Bácska társadalmi, etnikai és emberi viszonyait. Az eseményeket az élet rendjéhez, kissé monoton menetéhez igazodva többnyire egyes szám első személyben Rojtos Gallai István, ritkábban a személytelen narrátor meséli el. Nem a cselekmény fordulatossága, drámaisága viszi előbbre a regényt (a krimiszerű *Aranyat talált* kivételével), hanem az epikus áradással folydogáló – olykor hirtelen megáradó – idő, illetve az eseménysor rengeteg, anekdotikusságra hajazó történettel dúsitott sajátos lírai áramvonala (a Krebs család felemelkedése, Török Ádám számos galádsága, a Török család szertartásos lumpensége, Szentigaz látnoksága, Vay földbirtokos kártyamániája, Rojtos Gallai gáláns udvarlásai stb.).

Gion Nándor regénypoétikáját fenntartásokkal ugyan, de elemzői a García Márquez-i mágikus realizmussal, kedélyes anekdotikusságát a Mikszáthéval, regényei hangulatát, melankóliáját a Csehovéval rokonítják. Kiemelik, hogy regényeinek teremtett világa a valóságra épül, de lassacskán különös módon fölé emelkedik a valóságnak, sőt minél nyersebb a világ, annál inkább fölé emelkedik, miközben változatlanul nem szakad el a realitástól, az léletszerűségtől. Módszerét maga az író „dúsított realizmusnak” nevezte; zárókötetében Rojtos Gallai ezt így foglalja össze: „Tőlem mindig a valóságot hallja... Tudja, a magyar népdalokban előfordulnak néha túlzások, de azok is a valóságból nőttek ki” – magyarázza Fehér elvtársnak, akinek nem tetszik, hogy ezt „időnként dúsítva és kiegészítve kitalált dolgokkal, szépekkel és csúnyákkal” teszi. Regényeiben az író megerősíti a mesélés jogát – mégpedig az élőbeszédre emlékeztető mesélés jogát. Gion hosszabb leírásaiban is ragaszkodik az élőbeszédhez közel álló, világos, könnyen érthető, követhető megfogalmazáshoz, stílusa azonban korántsem egyszerű, csak – mint a vérbeli mesélők esetében – egyszerűnek, könnyűnek tetszik. Az író prózáját különleges, világteremtő stílusa teszi kivételesen erőteljessé – a Gion-regényekben folyton úgy beszélnek, mintha szüntelenül vasárnap délelőtt lenne, mintha állandóan ünnepi nagymisére készülődnének: léletszerűen, de ceremoniálisan. Még az *Ez a nap a miénk* című, a délvidéki hideg napokat idéző regény borzongatóan tragikus mozzanatait is ez az emelkedettség és szertartásosság jellemzi – az olvasó okkal gyanakszik „előforduló túlzásra”, hogy akkor és ott nem beszélhetett úgy Rojtos Gallai, de Török Ádám sem. A regény kapcsán Domokos Mátyás véres realizmusról beszél, Márkus Béla viszont fölroja a történet megszépítését, mintha Gion számára fontosabb volna a saját stílus, mint a történelmi egzaktuság.

Valóban, ha a regények nyers valóságábrázolását nézzük, azt látjuk, hogy az környezetlenül kegyetlen, kíméletlen és keserűen reménytelen. A tetralógia úgy kezdődik, hogy Stefan Krebs szemtanúja lesz egy brutális kocsmai verekedésnek, aztán több verekedésnek is tanúja lesz, és lassacskán megszokja, hogy Szenttamáson a kötekedők bármikor életre-halálra egymásnak ugorhatnak, könnyen előkerül a bicska, hogy békeidőben is egykettőre agyonvernek embereket. Egy félreértett mozdulat, egy csúfolódó megjegyzés – egy pillanat alatt megvadulnak a verekedősnek ismert szerb és magyar családok férfijai, s árokba rugdossák vélt ellenségüket. Szisztematikus durvaság egyfelől – másfelől furcsa közöny jellemzi a falut, mely természetes, mintegy öröklött jognak tekinti a mindennapos erőszakot. Érzékeljük, a görög tragédiák hatalmas, emésztő tüze bármikor föllobbanhat – a viszonylagos békeben egymás mellett élők is emlékeznek az 1848/49-es szabadságharc véres etnikai zavargásaira, az I. világháború végén visszavonuló német hadsereg parancsoló gőgijére: az a bizonyos puskaporos hordó moccanatlanul is meghatározza az életérzést. Boldogtalanok és rosszkedvűek az emberek Szenttamáson, mondja alkalommal, még békeidőben, Rojtos Gallai; ápolatlanok, piszkosak és csúnyán beszélnek, márpedig történelmi tapasztalataiból tudja, hogy „a hanyag, elpiszkolódott emberekkel mindenfélék megtörténnek.” Rojtos Gallai – s természetesen az író, Gion Nándor – ebben a rosszkedvű, boldogtalan országgrészben a Virágos Katonát követi: álmodozással, szép beszéddel, bódító meséssel, vidám citerázással.

A gioni próza sajátos profán-szagrális liturgikus, finoman ironikus, önironikus stílusa, melyet a szertartásosság és a szimbólumok szövevényes alkalmazása jellemez, minden helyzetben érvényes lesz és uralja a regényvilágot. Regényeinek nyelvezete Tamási Áron *Ábeljéhez* hasonlóan szuverén és egyedi, Gion azonban, úgy vélem, nem egy nyelvi táj stílusát emelte be az egyetemes magyar irodalomba, az ő stílusa egyszemélyes stílus (talán nagyapja beszélhetett és láthatott, gondolkodhatott hasonlóan), a Virágos Katona menekülő, tiltakozó, maradék szuverenitását őrző stílusa, azé, aki emlékezik még a teljességre, a világ és az ember nagyszerűségére, de aki tudja már, hogy számára e teljességnek csak a morzsái jutottak, és ezek is el fognak veszni hamarosan. A formát őrzi, a régi világ stílusát, ízlését: Rojtos Gallait alapvetően nem morális, hanem esztétikai elvek vezérlik, inkább ábrándozik, citerázik, mintsem dolgozik; Török Ádámot a szerep előkelőnek vélt hagyományja, a stílus legalább annyira vonzza, mint a haramiakedv; a nyomorultak fehér búzalisztból sült kenyérről ábrándoznak; Gallai földig érő selyemruhát ígér szeretőjének; a regénybeli kis növésű Gionok magas lányoknak udvarolnak, hogy délceg fiaik szülessenek. A formához való ragaszkodásnak legszebb példája a tetralógia profán golgotai ikonja, Török Ádám halála. Mielőtt föladjá magát, megborotválkozik, ünneplőbe öltözik: legszebb ruhájában, fehér ingesen indul a martalócokhoz, ahol vérbeli betyárként megbosszulja az őt eláruló Karába Janit, hóhérai sebtiben lemészárolják, s így nemcsak a keresztfűrészt elöl menekül meg, de teste is tiszta maradhat, biztosan nem rondítja össze magát. Luszti Márton is, kissé komikusan, talpig ünneplőben adja föl magát – „a zsidók megtanultak tőlünk magyaroktól valamit, mármint azt, hogy a férfiaknak szép öltözékben illik meghalni, bár lehet, hogy náluk is így szokás”. Tisztaságot tart a házában, mégis mocsokból szökött át – derül ki az egyik, a határ magyarországi oldalára átszökött asszonyról. Az ünneplőbe öltözés, a test, a ruházat, a ház tisztán tartása, a szép beszéd, az álmodozás, a formákra való kínos ügyelés – az *önazonosság* egyetlen valóságos formája, mindannak a hagyománynak és értékrendnek a testet öltése, amely addigra már kiürült, elvesztette jelentését. A stílus, a liturgikus ceremónia kivonulás és tiltakozás, a realitások elutasítása – s ha már stílus, forma sincs, az élet parányi öröme, de egyáltalán esélye is elvész. Ezért jajdul föl Török Ádám halálát hallva fájdalommal Rojtos Gallai: kivesztek a szép termetű férfiak, „elcsúfította magát a világ, nehéz lesz újra megszeretni.”

Nincsenek csodák, de az élet mégis, mindig csodálatos, és talán patkányok közt is jobb élni, mint hósként meghalni – vallja bal vagy jobb latorként a szép beszédre a legkieleveztebb helyzetben is kényes főhős. A télre tavasz jön, a tavaszra nyár, a hosszú téli estéken lehet citerázni, nyáron hatalmasakat aratni, közbe-közbe ámitó meséssel udvarolgatni vágyódó asszonyoknak. Ha békén hagyná a világ, eposzi hömpölygéssel így folyna az élet Szenttamáson is – időtlen idők óta, időtlen időkig, a Teremtés és az ember egymásra találó szakrális harmóniájában. A régi, az első világháborúig tartó világnak még volt jelentése, volt egyfajta önazonossága, s egy nagyon törekeny, de élhető belső rendje. Amikor ez a belső rend megbolydult, majd megbomlott, s végül széttűzódott, a formák, nehézségi erejükénél fogva egy darabig még tovább éltek. Aztán a szakralitás elpárolgott, s maradt a jelentés nélküli, kiüresedett liturgia: az évszakok eztán is követik egymást, az eposzi jelzők, megszokott kifejezések, mondatok eztán is ismétlődnek, de már megszenyvedt, pragmatikus térbe hullanak. Luszti Máttyás elrejtett aranyára végül valóságosan is rálelnek Szenttamás létben botorkáló túlélői az *Aranyat talált* regény, a tetralógia zárókötetének utolsó lapjain. A csoda profanizálódik, megbillen metafizika és élet nagyon szép egyensúlya, amely az előző három regény világát éltette. Igaz, Rojtos Gallai is valóságosan talált *rózsaméz*et, de akkor ott tényleg csoda történt.

*

Az író, szinte szó szerint értendő, halála pillanatáig írta négykötetes regényét, s talán csak regényének befejezése éltette addig is: berekesztethette a szenttamási Rojtos Gallaiak és társaik történetét, elbúcsúztatott világától, nagyon szeretett szülőföldjétől. Mi pedig most már mindörökre úgy látjuk a soknemzetiségű bácskai, délvidéki magyarság sorsát, ahogyan azt Gion Nándor klasszikussá vált, szépséges regénytetralógiájának szép beszédű meséiben megrajzolta: fájdalomból, szeretetből, emlékezetből és tapasztalatból gyúrt költészetnek. A *Latroknak is játszott* a 20. század második felének egyik legnagyobb és legnagyszerűbb teljesítménye – könyve fejta és rekviem azok emlékére, akiket a történelem galádul kiiktatott: elüldözött németek, lemészárolt zsidók, magyarok emlékére. Az a világ, amely a 19–20. század fordulójáig visszafogottan bár, még élélhetett, a huszadik század végére, de inkább már a közepére visszafordíthatatlanul széthullott, és hullik tovább azóta is. De ez már egy másik történet lesz, ha marad még annak krónikása.